

SPANNRAFT MARCELLINA

Gyászról – a metaforák nyelvén

Összefoglalás *A gyász, illetve mindenféle komoly veszteség lelki tartalmához közelebb kerülhetünk azon az úton is, hogy megkíséreljük feltérképezni, feltárni, hogyan beszélünk a gyászról, a veszteségekről.*

„A dolgok számunkra legfontosabb aspektusai rejtve maradnak azok egyszerűsége és mindennapisága miatt (valaki képtelen észrevenni valamit – mert az mindig szem előtt van).” – írja Ludwig Wittgenstein. „A szavak és képek túlmutatnak önmagukon; nem egyértelműen meghatározott építőkövei kifejezőmódunknak, hanem telve vannak tapasztalatokkal és bölcsességgel; elárulnak valamit az emberről és kapcsolatairól.” – fogalmazza meg a szimbólumkutató teológus, Basilius Doppelfeld.

A tanulmány a morfogenetikus mezők elméletéből, valamint a kognitív szemantika legújabb kutatási eredményeiből kiindulva kíván hozzájárulni a gyász megértéséhez azzal, hogy a gyász szimbolikáját nyelvi szempontból vizsgálja.

A halál metaforái

A halálról a nyelv képekben beszél. Van **elszenvedett halál**, amikor valaki vagy valami végez az emberrel: *elragadja a betegség, a halál, lesújt rá az Isten haragja* stb., és van cselekvő, **aktív halál**: *eltávozik, elmegy, végső nyugalomra tér; visszatér az Atyához, visszatér az anyaföldre* stb. A primitív gondolkodás számára csak az előbbi létezett, a halál mindig mint véletlen, váratlan esemény szakította félbe az ember életét. (Thass-Thienemann, 1967: 269)

Heidegger szerint a halál az emberi létezés legsajátabb lehetősége, amikor teljesen szabadon és egészen saját magunk lehetünk. Aki szabadon vállalja halálra szánt létezését, az megvalósíthatja a teljes lét lehetőségét. (Heidegger, 1989: 409-454). Boros László teológus szerint „a halál az ember szabad tette, végső döntésünk végérvényes aktusa.” (Boros, 1998: 11)

De hogyan tekint a „távozó”-ra a „hátramaradott”? (Már a kérdés ilyenén feltevése is sajátos látásmódot tükröz.) „Miféle kapcsolat lehetséges élő és halott között, ha a »kapcsolat« egész terhét az élő viseli?” (Levendel, 2000: 4)

Élet és halál két **külön világ**, amit az *evilág* és *másvilág* vagy *túlvilág* elnevezések is mutatnak. A születés belépés az evilági létbe (*világra jön, megérkezik, világra segít, világra hoz* vö. angol *coming into existence, child's arrival*), a halál pedig kilépés belőle (*elmegy, eltávozik, elhagyja a földi létet* vö. angol *departure, leaving us, going away*). (Lakoff-Johnson, 1999: 205-206: The Existence as Location Metaphor)

A vallásos szemlélet a halált mint **átlépést, visszatérést** ábrázolja: *hazament, visszaadta a lelkét, visszatért az Atyához* stb. (Vö. Ribár, 1988: 213)

Ha a halálról a térdimenziók nyelvén beszélünk (Szilágyi, 1997: 31; Thass-Thienemann, 1967: 145), azt mondhatjuk, hogy a halál – a betegséghez, az álmhoz, a feledéshez hasonlóan – legtipikusabban a **LENT** és a **TÁVOL** térdimenziókkal jellemezhető. Például: aki meghal, az: *halálba merül* (pl. Ady Endre: Krónikás ének 1918-ból), *földbe merül* (pl. Vörösmarty Mihály: Délsziget, 2. ének), *porba merül* (pl. Vörösmarty Mihály: Zalán futása, 7. ének; Arany János: Buda halála, 12. Ének), *csendbe merül* (pl. Vörösmarty Mihály: Virág Benedekhez), *idő mélyébe merül* (pl. Vörösmarty Mihály: Cserhalom), illetve *tengerbe merül* (pl. Vörösmarty Mihály: Délsziget, 2. ének), *tenger fenekére merül* (pl. Petőfi Sándor: Víz és bor), *Lethe özőnébe merül* (pl. Petőfi Sándor: Elégia).

„A halál mint ultrajelenség két hiteles gyermeki ismerethez kapcsolódik: a „**nincs itt**” (*elment, elutazott, elbújt* stb.) tapasztalásához és az **alvó ember** képéhez, aki behunyt szemmel, mozdulatlanul fekszik.” Vö.: „*örökre elszunnyadt*”, „*nem ébred fel többé*” (Bagdy, 1988: 204); illetve *elaludt, elszenderedett* (Ribár, 1988: 213)

A halálhoz a mi európai kultúránkban nyelvileg a **sötétség** képei kapcsolódnak - akár csak az álomhoz: „darkness like a dream”, ill. „darkness of death” – idézi Shakespeare-t Thass-Thienemann, 1967: 145) Hüpnoz barlangjában – Ovidiusz leírása szerint – örökös sötétség honol, ugyanis sohase tekint reá Hélios (ahogy Thanatoszra sem). (Vö.: Thass-Thienemann, 1967: 277) Hüpnoz barlangjából folyik ki a feledés folyója is. (Tokarev, 1988) (Vö. *álomba merül, feledésbe merül, a feledés homályába merül*). „A sötétség a Másvilág és a halál, valamint a magzatállapot szimbóluma.” (Eliade, 1999: 38) (Merülés, álom és halál kapcsolatáról l. még: Buber, 1999: 109)

A magyar költészetből vett néhány példával is illusztrálhatjuk a fenti jelenséget: pl.: *homályba merül* (pl. Batsányi János: Bartsaihoz; Csokonai Vitéz Mihály: Konstancinápoly), *árnyékba merül* (pl. Vörösmarty Mihály: Zalán futása, 3. ének), *setétbe merül* (pl. Vörösmarty Mihály: Egy barátomhoz), *felhőbe merül* (pl. Vörösmarty Mihály: Zalán futása, 10. ének), *éjbe merül* (pl. Berzsenyi Dániel: A Pesti Magyar Társasághoz; Petőfi Sándor: Elégia egy várom fölött), *vakságba merül* (pl. Berzsenyi Dániel: Gróf Teleki Lászlóhoz).

A gyász metaforái

A gyász állapotát – a halálhoz hasonlóan – a **LENT** és a **TÁVOL** térdimenziókkal ábrázolja a nyelv. A gyászsal, veszteséggel foglalkozó szakirodalomban olvashatjuk az alábbi példákat:

TÁVOL: elválás, elszakadás, elvesztés, elhagy, elbúcsúzik

Pl.: „a halál egymástól *elszakít* egymást szerető embereket” (RIBÁR 1988: 213)

elesett, elment, itt hagyott (Palya - Sándor, 1999: 111-120)

„A halál mint visszafordíthatatlan, *végleges elválás*, radikálisan állítja szembe az embert a szubjektíve elfogadhatatlannal.” (Bagdy, 1988: 223)

„a társ, a „másik” *elvesztése, az egyedül maradás és biztonságvesztés* a legdöntőbb élménymozzanat.” (Bagdy, 1988: 207)

LENT: letaglóz, földhöz vág, levert, magába roskad, gyászba merül, lent van, gödörben van, (bénultság, dermedtség, némaság, félelem, szorongás, reszketés, mély megrendülés, tehetetlenség, sötétség)

Pl.: „*Setétségben botorkálok...*” (Palya - Sándor, 1999:115)

„*csapás*” (Ribár, 1990: 214)

Példák a költészetből:

„gyászba szédít itt az *örvény*.”

(Juhász Gyula: Carmen)

„korán *estem gyászba*”

(Aucasin és Nicolate c. ófrancia széphistória, Tóth Árpád ford.)

„ránkszakadt az átok,
mely gyászba döntött
minket s a világot”

(W. N. Ewer: Öt lélek, Kosztolányi Dezső ford.)

A LENT térdimenziójával szoros kapcsolatban áll a **MÉLYSÉG** metaforája. Például:

„mélység és kínlás”, „mélyen érint” (Ribár, 1988: 203)

„S itt, hol a *bú* mindent *mélly* gyászba temete,”
(Dayka Gábor: Abelard Heloishoz)

„*Mély* gyászba merültek Hella víg határi”
(Batsányi János: A magyar költő idegen messze földön)

„Hát még a királyné! Öltözik *mély* gyászba,”
(Arany János: A Jóka ördöge)

„Mint fáklyaillat *temetőből*,
Egy gondolat *mély* gyászba von.”
(Vajda János: Gina emléke)

„A haláleményt követően a gyászolót megrohanja és *eltölti a fájdalom*. Képtelen mással foglalkozni, mint a szomorú eseménnyel, és a halott személyével. (Bagdy, 1988: 223) Ribár János *totális tehetetlenségnek* nevezi ezt az állapotot. (Ribár, 1988: 200)

A halál mozdulatlansága, némasága mintha a gyászolót is magával ragadná, akit a veszteség utáni fájdalom a mélybe von, és teljesen elborít.

A halált, illetve veszteséget követő lelkiállapotra vonatkozó gyakori költői képek:

Pl.: *búba merül* (pl. Batsányi János: A látó, Gróf Andráshy Mária), *bánatba merül* (pl. Arany János: Ráchel), *gyászba merül* (pl. Batsányi János: A magyar költő... II. rész, 6. ének; Arany János: Daliás idők II., 2. ének), *gondba merül* (pl. Csokonai Vitéz Mihály: Halotti versek; Vörösmarty Mihály: Zalán futása, I. ének).

A halálnak, illetve a gyásznak a képei az egyik leggyakoribb metaforára, az ún. heliotrópusra épülnek. (Vö. Ebner, 1995: 180; Derrida, 1994: 68-74; Fónagy, 1998: 145-146. és Ricoeur, é. n. : 73, mitológiai vonatkozásokban Jankovics, 1996, valamint etimológiai szempontból Thass-Thienemann, 1967: 159)

A Nap számunkra látható mozgása ÚT: hajnalban keleten előbukkan, feltűnik a láthatáron, később delelőjére hág, majd nyugaton alábukik, eltűnik a szemünk elől. A halál az **alkonyattal** és az **összel** áll analogikus kapcsolatban (Spannraft, 2000). Ez az analógia azonban reményt rejt magában – még a nem-hívó ember számára is.

„Tán e gyászba borúlt éjem után kegyesb
Narfény fog mosolyogni rám.”
(Virág Benedek: A hírhez)

Az éjszakát újra hajnal, az őszt és a telet pedig hétköznapi tapasztalataink szerint tavasz követi. A napmetafora belső logikája szerint – miután a naphérosz megküzdött az éjszaka sötét erőivel – a lefelé vezető utat a mélypont után emelkedés váltja fel; a gyászból is **felocsúdunk, felállunk, talpra állunk** egyszer. „Az érzelmi zűrzavar a maga

általánosságában vett káosz képét idézi, amelyben a régi **alámerül**, és belőle **megszületik az új.**” (Kast, 1995: 71) A hivatkozott Verena Kast-könyv mottóját idézve:

„Minden ma már *halott* szívvel,
amely szeretett volt engem,
hideg, sötét vacogásban
nyugszom én is elföldelten.

Minden ma már *győztes* szívvel,
amely szeretett volt engem,
gyúló arany lobogásban
élek újjászületetten.”

Juan Ramón Jimenéz (fordította Tímár György) (Kast, 1995)

A gyász mélységéből kivezető – talán egyetlen lehetséges – út tehát az, ha a Napkerékre hagyatkozva, küllőibe kapaszkodva várjuk, hogy véget érjen a lélek sötét éjszakája.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- BAGDY Emőke (1988): Határmezsgyén. A halál és a gyász. In: Jelenits István és Tomcsányi Teodóra (szerk.): Tanulmányok a vallás és lélektan határterületeiről. Római Katolikus Kiadó, 202-227.
- BOROS László (1998): A halál misztériuma. Vigilia Kiadó, Budapest
- BUBER, Martin (1999): Én és Te. Európa Könyvkiadó, Budapest
- DERRIDA, Jacques (1994): A fehér mitológia. A metafora a filozófiai szövegben. In: Thomka Beáta (szerk.): Az irodalom elméletei. Az irodalom elméletei V. Jelenkor Kiadó. Pécs
- EBNER, Ferdinand (1995): A szó és a szellemi valóságok. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- LIADÉ, Mircea (1999): Misztikus születések. Európa Könyvkiadó, Budapest
- FÓNAGY Iván (1998): A kognitív metaforáról. In: Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. Születésnapjára. Budapest
- HEIDEGGER, M. (1989): Lét és idő. Budapest
- JANKOVICS Marcell (1996): A Nap könyve. Csokonai Kiadó
- JUNG, C. G. (1997): Gondolatok a szenvedésről és a gyógyításról. Kossuth Kiadó.
- KAST, Verena (1995): A gyász. Egy lelki folyamat stádiumai és esélyei. T-Twins Kiadó
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark (1999): Philosophy in the Flesh. Basic Books
- PALYA Bea – SÁNDOR Ildikó (1999): Női szerepek a siratókban. In: Küllős Imola (szerk.): Hagyományos női szerepek. Magyar Néprajzi Társaság és SZCSM Nőképviselői Titkársága, Budapest
- RIBÁR János (1990): Gyászolók lelkigondozása. In: Jelenits István és Tomcsányi Teodóra (szerk.): Egymás közt – egymásért. Híd Családsegítő Központ, Szeged, 194-229
- RICOEUR, Paul (é.n.): Metafora és filozófia-diskurzus. In: Szöveg és interpretáció. Cserépfalvi.
- SPANNRAFT Marcellina (1998): Tűnődések a *merül* ige szócsaládjáról Boda István Tétova Ikaruszok c. művében. In: Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára. Budapest. 496-503.
- SPANNRAFT Marcellina (1999): Nyelvészeti adalékok a merülés archetípusához. Pszichoterápia, 8 (3)
- SPANNRAFT Marcellina (2000): Ősz, alkony, halál – Boda István versének szemantikai elemzése. In: Pszichoterápia. 9 (1): 49-53.

SZILÁGYI N. Sándor: Hogyan teremtsünk világot? Erdélyi Tankönyvtanács. 1997.
THASS-THIENEMANN, Theodore (1967): The Subconscious Language. Washington Square
Press. New York.
TOKAREV, Sz. A. (szerk.) (1988): Mitológiai enciklopédia. 1-2. kötet. Budapest